

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ἀνεπτύχθησαν τὰ δύο βασικά γνωρίσματα τῶν λεγομένων βορείων ιδιωμάτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ἦτοι ἡ τροπή τῶν ἀτόνων *ε* καὶ *ο* εἰς *ι* καὶ *υ* καὶ ἡ ἀποβολὴ τῶν ἀτόνων *ι* καὶ *υ*, δὲν μᾶς εἶναι ἀκόμη μετ' ἀκριβείας γνωστὴ. Καὶ περὶ μὲν τῶν αἰτίων, ἅτινα προεκάλεσαν τὴν ἐμφάνισιν τῶν δύο τούτων φωνητικῶν γνωρισμάτων, δι' ὧν ἡ βόρειος Ἑλληνικὴ ἀπεσχίσθη τῆς κοινῆς, ἂν δηλαδὴ τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἀποτελοῦν συνέχειαν τῆς κλειστῆς προφορᾶς τῶν μακρῶν *ε* καὶ *ο* (*ω*) ὡς ἐμφανίζεται αὕτη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ θεσσαλικῇ διαλέκτῳ, οἷον ἐψάφισται (ἐψήφισται), ἐλέσταιν (ἐλέσθαι), χούρα (χώρα), ἔδουκε (ἔδωκε), ἐπινοείσομεν (ἐπινοήσομεν), τοῦν πολιτάουν (τῶν πολιτῶν), Πειτθαλοῦν καὶ τοῦν ἄλλουν Ἑλλάουν (Θεσσαλῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων), ἣ ἀνεπτύχθησαν δι' ἐπιδράσεως τῶν γλωσσῶν ξένων γειτονικῶν λαῶν, ὡς ἐνόμισαν οἱ G. Meyer¹ καὶ A. Thumb², ἣ ἀνεπτύχθησαν αὐτοτελῶς ἐν τῇ μεσαιωνικῇ κοινῇ, ἔνεκα τοῦ ἰσχυροτέρου δυναμικοῦ τονισμοῦ τοῦ ἰδιάζοντος ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι, ὡς ὑπεστήριξε μετὰ μείζονος πιθανότητος ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις³, δὲν θὰ ἀσχοληθῶ ἐνταῦθα, διότι ἡ συζήτησις τῶν ἐπὶ τοῦ δυσεπιλύτου τούτου ζητήματος γνωμῶν θὰ ὠδήγει πολὺ μακράν. Θὰ περιορισθῶ, ἀνακεφαλαίων τὰ ἐπὶ γραπτῶν μνημείων περισωθέντα γνωστὰ στοιχεῖα τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν φωνητικῶν φαινομένων καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἐξενεχθείσας γνώμας, νὰ παρουσιάσω νέα τινὰ στοιχεῖα ἐπιτρέποντα τὸν μετὰ μείζονος ἀκριβείας χρονολογικὸν καθορισμὸν τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων ιδιωμάτων.

Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις, ὁ ὁποῖος πρῶτος διεπίστωσε καὶ ἔθεσε τὸ πρόβλημα, γράφει περὶ αὐτοῦ τὰ ἑξῆς: «Περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ βορείῳ Ἑλληνικῇ, οὐδὲν δύναται ἐν τῷ παρόντι βέβαιον νὰ λεχθῇ, ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως παλαιότερων γλωσσικῶν μνημείων. Τοσοῦτο μόνον τολμῶ νὰ εἰκάσω ὅτι ἡ τροπή τῶν ἀτόνων *ε*, *ο* εἰς *ι*, *υ* ἤρξατο πιθανῶς παλαιότερον τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων *ι*, *υ*, ἀλλ' ἤρξατο μόνον, συνετελέσθη δὲ βεβαίως μετὰ τὴν ἀποβολήν, καὶ ὅτι ἡ τροπή θὰ εἶχεν

¹ G. Meyer, Neugriechische Studien II, 2.

² A. Thumb, Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus σελ. 144.

³ G. N. Hatzidakis, Einleitung in die neugriechische Grammatik σελ. 342, τοῦ αὐτοῦ, Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά 1,251.

ἀρχίσει κατὰ τὸν ΙΣ΄ αἰῶνα»¹. Ἡ γνώμη περὶ προτεραιότητος τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e, o* εἰς *i, u*, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐσώθησαν ιδιώματα, καθὼς τοῦ Λιβυσίου τῆς Λυκίας καὶ τοῦ Καρδέττο τῆς Καλαβρίας ἐμφανίζοντα τὴν κώφωσιν ταύτην, οὐχὶ ὁμως καὶ τὴν ἀποβολὴν τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u*. Ὑποτίθεται δὲ ὅτι οἱ λαλοῦντες τὰ ιδιώματα ταῦτα μετώκησαν ἔκ τινος περιοχῆς τῆς βορείου Ἑλλάδος εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν εἶχον ἀρχίσει ἢ κώφωσις, ἣν καὶ παρέλαβον, ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ ἀποβολή. Ἄλλως θὰ παρέλαμβανον καὶ ταύτην μαζί των εἰς τὰς νέας των ἐγκαταστάσεις. «Δὲν πρέπει ὁμως νὰ πιστευθῇ, προσθέτει ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις, ὅτι ἀφοῦ τὰ ἄτονα *e, o* ἐτράπησαν εἰς *i, u* καὶ συνέπεσον καθ' ὁλοκληρίαν πρὸς τὰ ἀρχαῖα *i, u* ἤρχισεν ἡ ἔκπτωσις τούτων, διότι, ἂν ταῦτα εἶχον ὄντως κατὰ πάντα ταυτισθῇ, οὐδεὶς νοεῖ τίνος ἕνεκα βραδύτερον διετέθησαν διαφόρως, ὥστε ἐν τῇ βορείῳ Ἑλληνικῇ τὰ μὲν ἐξέπεσαν, τὰ δὲ παρέμειναν»².

Τὸ γεγονός ὅτι τὰ νόθα ἢ ὑστερογενῆ λεγόμενα φωνήεντα *i* καὶ *u*, ἤτοι τὰ προελθόντα ἐκ κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o*, δὲν ὑπέκλυαν ἀμέσως εἰς τὸν νόμον τῆς ἀποβολῆς τῶν γνησίων ἢ ἱστορικῶν λεγομένων ἀτόνων *i* καὶ *u*, ἀλλὰ διετηρήθησαν ἀλώβητα ἐπὶ μακρόν, καὶ μόνον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἤρχισαν νὰ ἀποβάλλωνται εἰς τὰ αὐστηρότερα τῶν βορείων ιδιωμάτων, ὑπὸ τὰς ὑπ' ἐμοῦ διαπιστωθείσας συνθήκας³, ἀποδεικνύει ὅτι πράγματι ἡ κώφωσις τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* συνετελέσθη βραδύτατα καὶ ὅτι οἱ φθόγγοι οὗτοι ἐπὶ μακρὸν χρόνον διεστέλλοντο φωνητικῶς πρὸς τὰ γνήσια *i* καὶ *u*.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ φωνητικαὶ ἀλλοιώσεις συντελοῦνται βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθῆτως, καὶ ὅτι διὰ νὰ μεταπέσῃ εἰς φθόγγος εἰς τὸν ἀμέσως πλησιέστερον ἀπαιτεῖται πολλάκις χρονικὸν διάστημα αἰώνων. Ἐπομένως πρὸς διαπίστωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς κωφώσεως δεόν νὰ ἀναζητήσωμεν οὐχὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἤρχισεν αὕτη, ἀλλὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν συνετελέσθη καθ' ὁλοκληρίαν, διότι τότε μόνον ἤρχισε νὰ ἐμφανίζεται σποραδικῶς ἐπὶ γραπτῶν μνημείων.

Παλαιότερα μνημεῖα τῆς κωφώσεως ἐθεώρησε πρῶτος ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις τοὺς ἐν τῇ μεσαιωνικῇ δημῶδει μεταφράσει τῆς ἐβραϊκῆς Πεντατεύχου, ἧτις ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1545, φερομένους τύπους σύννιφο ἀντὶ σύννεφο, ὄριξη ἀντὶ ὄρεξη, ἰπὶ ἀντὶ ἐπί, ἰμπροῦ καὶ οὔμπροστε ἀντὶ ἐμπρὸς καὶ ζουνάρια ἀντὶ ζωνάρια⁴. Ὁ D. Hesselring, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκε τὴν μετάφρασιν ταύτην τῆς Πεντατεύχου τῷ 1897, παρετήρησεν ὅτι οἱ μεμονωμένοι οὗτοι τύποι δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς διὰ τὴν χρο-

¹ Γ. Ν. Χατζιδάκις, Μεσαιωνικά καὶ νέα Ἑλληνικά 1,258.

² Αὐτόθι.

³ Ν. Π. Ἀνδριώτη, Περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν νόθων *i* καὶ *u* ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ Ἐφημέρᾳ 43 (1931) 171 ἔ.

⁴ G. N. Hatzidakis, Einleitung in die neugriechische Grammatik σελ. 348.

νολόγησιν τοῦ φαινομένου τῆς κωφώσεως, ὅτι ἰπὶ ἀναγινώσκεται καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰωνᾶ (§28), ἥτις εἶναι κατὰ τρεῖς τοῦλάχιστον αἰῶνας προγενεστέρα τῆς μεταφράσεως τῆς Πεντατεύχου, πιθανῶς δὲ κρητικῆς προελεύσεως, καὶ ὅτι εἰς τὸ ἴδιον κείμενον ἀναγινώσκεται πάντοτε ἐν ἀντὶ ἐν, ὅπερ ἐπιτρέπει νὰ εἰκάζωμεν ὅτι ἢ ἐπὶ, καθὼς καὶ ἢ ἐν ἠλλοιώθησαν εἰς ἐπὶ καὶ ἐν τῇ ἐπιδράσει τοῦ εἰς¹.

Οἱ ὑπὸ τῆς Πεντατεύχου παρεχόμενοι ἀνωτέρω τύποι θὰ ἦσαν πράγματι ὄχι μόνον ἀνεπαρκεῖς διὰ τὴν ἀσφαλῆ ἀναγωγὴν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν φαινομένου εἰς τὸν 16^{ον} αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ἐπισφαλεῖς, δεδομένου ὅτι τὸ πρωτότυπον κείμενον τῆς μεταφράσεως ἔχει γραφῆ ἑλληνιστὶ μὲν, ἀλλὰ δι' ἐβραϊκῶν χαρακτήρων, ἥτο δὲ εὐκόλον νὰ γίνουσι λάθη καὶ κατὰ τὴν πρώτην γραφὴν καὶ κατὰ τὴν δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων μεταγραφὴν του. Ἐδτυχῶς νέα πηγὴ, καὶ δὴ κατὰ ἓνα αἰῶνα παλαιότερα τῆς μεταφράσεως τῆς Πεντατεύχου ἦλθε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν γνησιότητα αὐτῶν.

Εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Μ. Vasmer ἐκδοθέντας ρωσσοελληνικοὺς διαλόγους τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ὑπὸ τὸν τίτλον Ein russisch - byzantinisches Gesprächbuch φέρονται οἱ τύποι: ἐπεριπάτησις, ἐσυντόμεψις, ἰδῶ, πιπόνια, χιλιδόνια, ἀχιλῶνα, κατισχύνης, μαῦρουσι, τίνουσι, καλουκαίρι, καλουγερίτσι². Οἱ τύποι οὗτοι ἀποτελοῦν ἐπαρκῆ καὶ ἀσφαλῆ τεκμήρια διὰ τὴν ἀναγωγὴν τοῦ φαινομένου τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων ε καὶ ο εἰς τὸν 15^{ον} αἰῶνα καὶ ἐνισχύουν τὸ βάσιμον τῶν ἐν τῇ μεταφράσει τῆς Πεντατεύχου φερομένων.

Ὁ Α. Thumb ἐνόμισεν ὅτι ὁ χωρισμὸς τῆς νέας Ἑλληνικῆς εἰς βόρεια καὶ νότια ἰδιώματα ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς ἐγκαταστάσεως Ἀλβανῶν ἐν τῇ νοτιῷ Ἑλλάδι καὶ δὴ ἐν Βοιωτίᾳ, Ἀττικῇ, Ἀργολίδι, ἥτις διέκοψε τὴν ἐπαφὴν μεταξὺ βορείου καὶ νοτίου Ἑλλάδος³. Τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐθεώρησε πιθανὴν καὶ Ρ. Kretschmer. Οὕτως ὁ χωρισμὸς τῆς βορείου Ἑλληνικῆς ἀπὸ τῆς νοτίου θὰ ἔλαβε χώραν κατ' αὐτοὺς μεταξὺ τοῦ 14^{ου} καὶ 15^{ου} αἰῶνος. Ὁ καθηγητὴς κ. Φ. Κουκουλῆς ἐν ἀνακοίνώσει του πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῇ Ἐταιρείᾳ τῷ 1923 ἀνήγαγε τὸ φαινόμενον τῆς κωφώσεως μέχρι τοῦ 11^{ου} αἰῶνος⁴, ὁ δὲ καθηγητὴς κ. Γ. Π. Ἀναγνωστόπουλος κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος γράφων περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων, λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἑξῆς: «Ἐὰν ἢ ἔλλειψις ἀναντιλέκτων τεκμηρίων δὲν μᾶς ἐπιτρέπη, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦδε, ν' ἀναγάγωμεν τὰ ἄνω ἰδιώματα εἰς τὰ μέσα τῆς 1^{ης} μ. Χ. χιλιετηρίδος ὡς ἤκασαν οἱ G. Meyer καὶ Α. Thumb, ἀλλ' εἶναι

¹ D. Hesseling, Les cinq livres de la loi (Le Pentateuque) σελ. XXVI.

² M. Vasmer, Ein russisch - byzantinisches Gesprächbuch σελ. 36, 42, 46, 49, 58, 59, 99, 113, 129.

³ Α. Thumb, Μελέτη περὶ τῆς σημερινῆς ἐν Αἰγίνῃ λαλουμένης διαλέκτου (Ἀθηνᾶ 3 (1891) σελ. 121).

⁴ Βλ. Ἀθηνᾶς 35 (1923) σελ. 246.

ἐξ ἄλλου πολὺ πιθανὸν ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν νεώτερα τοῦ 10^{ου} αἰ. μ. Χ. ... Ἄλλα καὶ ἡ εὐρεία ἐπέκτασις τῶν ἄνω φωνητικῶν φαινομένων ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰονίου πελάγους μέχρι τῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ εἰς τὰ Β. Δ. καὶ Δ. παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῶν βορείων ὁρίων τοῦ κράτους μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τῶν Κυκλάδων, μαρτυρεῖ, ἂν μὴ ἀπατώμαι, ὅτι οἱ οὐσιώδεις χαρακτῆρες τῶν βορείων ιδιωμάτων θὰ ἤρχισαν ν' ἀναπτύσσονται ἀρκετὰ ἐνωρίτερον τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως»¹.

Ὁ βούλγαρος ἑλληνιστῆς κ. V. Besevrief, στηριζόμενος ἐπὶ τῶν τύπων Γ ρ ι κ ο ἰ (= Γραικοὶ) καὶ γ ρ ι κ ι σ τ ἰ (= γραικιστὶ) τοὺς ὁποίους παρέχουν ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος προερχόμεναι ἐκ τῆς βορείου Μακεδονίας τῆς περιλαμβανομένης εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἐπικράτειαν, ἀνήγαγεν εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα τὴν ἀρχὴν τῆς κωφώσεως².

Ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις ἠμφεσβήτησε τὸ βάσιμον τῶν τύπων τούτων διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς κωφώσεως, ὅχι μόνον διότι εἶναι μονῆρες, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ τύπος Γ ρ ι κ ο ἰ δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς σχηματισθεὶς τῇ ἐπιδράσει τῆς παραγωγικῆς καταλήξεως — ι κ ὄ ς³. Διὰ τὴν τελευταίαν ὅμως ταύτην ἐρμηνεῖαν δὲν παρετηρήθη ὅτι ἀποτελεῖ κώλυμα τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὰ ἴδια ἐπιγραφικὰ ἐκ Βουλγαρίας κείμενα, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν τύπον Γ ρ ι κ ο ἰ, ἀπαντᾷ καὶ ὁ τύπος Γ ρ ε κ ο ἰ. Ἄν τὸ Γ ρ ἰ κ ὄ ς ἐξεφέρετο ἐν τῇ βορείᾳ Μακεδονίᾳ κατὰ τὰ εἰς - ι κ ὄ ς ἐπίθετα, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνεταί ἐκ παραλλήλου καὶ συγχρόνως χρῆσις καὶ τοῦ τύπου Γ ρ ε κ ὄ ς. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ χαράξαντες τὰς ἐπιγραφὰς ἤκουον καὶ προέφερον Γ ρ ι κ ὄ ς, ἐγνώριζον ὅμως ὅτι ὁ ὀρθότερος ἐν τῇ γραπτῇ γλώσσει τύπος τῆς λέξεως ἦτο Γ ρ ε κ ὄ ς, καί, ὅπου ἐπρόσεξαν, τὴν ἐχάραξαν ὑπὸ τὸν ἀκραιώτερον τύπον τῆς. Ἄλλα τὸ μονῆρες τοῦτο παράδειγμα δὲν εἶναι ἐπαρκές διὰ τὴν ἀναγωγὴν τοῦ νόμου τῆς κωφώσεως μέχρι τοῦ 9^{ου} μ. Χ. αἰῶνος.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ μέχρι σήμερον ἔρευνα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων ιδιωμάτων, ὡς ἐξετέθη ἀνωτέρω, ὑστερεῖ εἰς δύο σημεία: 1) Τὴν πτωχείαν τῶν γνωστῶν ἱστορικῶν στοιχείων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ φαινόμενον τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἰς *i* καὶ *u* καὶ τὴν

¹ Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων. (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 1 (1923) σελ. 101. Βλέπε καὶ P. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt σελ. 8.

² V. Besevrief, Die griechische Sprache in den urbulgarischen Inschriften. (Jahrbücher des National Museums) Sofia 1922-25 σελ. 381 ἐ. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, Mittelgriechisches (Glotta 17 (1929) σ. 69).

³ Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μικραὶ συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας γλώσσης, (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1 (1927) σελ. 15.

παντελή ἔλλειψιν στοιχείων ἀναφερομένων εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων *ι* καὶ *υ*, καὶ 2) τὴν ἀπουσίαν στοιχείων διὰ τὸν καθορισμὸν ἐνὸς χρονολογικοῦ ὁρίου πρὸς τὸ παρελθόν, ἦτοι τῆς ἐποχῆς, ἣτις θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ *terminus post quem* διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἀνωτέρω φαινομένων. εἶναι δὲ ὁ χρονολογικὸς οὗτος καθορισμὸς ἀπαραίτητος, διότι εἶναι πιθανὸν καὶ ἄλλοι ἐρρευνηταὶ τοῦ ζητήματος, ὁρμώμενοι ἐκ δεδομένων ἀνεπαρκῶν καὶ ἐπισηφαλῶν, νὰ ἀναγάγουν τὴν ἀρχὴν τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν φωνητικῶν φαινομένων εἰς ἐποχὴν παλαιότεραν καὶ τοῦ 9^{ου} αἰ., ὡς ὁ Α. Thumb, ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ G. Meyer ὅτι τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῶν βορείων ἰδιωμάτων διεμορφώθησαν τῇ ἐπιδράσει τῆς γλώσσης ξένων γειτονικῶν λαῶν προσλαβικῶν, ἦτοι τῶν Θρακῶν, ὑπελόγησεν ὅτι ἡ ἀπόσχισις τῶν ἰδιωμάτων τούτων ἀπὸ τῆς κοινῆς θὰ ἤρχισεν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πρώτης μ.Χ. χιλιετηρίδος, καὶ ὁ K. Dieterich¹, ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τῶν τύπων ἀνυψιὸς² (ἀνεψιός), Βιλισαρίου³ (Βελισαρίου) Ἰάκουβος⁴ (Ἰάκωβος), Ρουμαίφ⁵ (Ρωμαίφ), Ρουμανός⁶, δεμουσία⁷ (δημοσία), κουπανίζω⁸ (κοπανίζω), φερομένων ἐπὶ ἐπιγραφῶν καὶ κειμένων ἀπὸ τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἀνήγαγε τὴν ἀρχὴν τῆς κωφώσεως ἐν τοῖς βορείοις ἰδιώμασι εἰς τὸν 2^{ον} π.Χ. αἰῶνα λέγων τὰ ἑξῆς: Daraus ferner, dass die Form Ρουμαίφ der Zeit vor 146 v. C. angehört, lässt sich erkennen, wie weit die Wurzeln dieser nordgriechischen Verdampfung zurückreichen.

Τὰς δύο ταύτας ἑλλείψεις, ἐφ' ὧν προσκρούει ἡ ἔρρευνα, θὰ προσπαθήσω νὰ ἀναπληρώσω, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῆς προσαγωγῆς νέων ἱστορικῶν στοιχείων, μαρτυρούντων τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπίδοσιν τῶν φαινομένων τῆς κωφώσεως καὶ ἀποβολῆς ἐν τῷ παρελθόντι, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐποχῆς μετὰ τὴν ὁποῖαν τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐνεφανίσθησαν, πιστεύω δὲ ὅτι διὰ τῶν στοιχείων τούτων ἡ ἔρρευνα τοῦ ζητήματος λαμβάνει ἀκριβέστερον προσανατολισμόν.

Ἐκ τῶν κατωτέρω παρατιθεμένων παραδειγμάτων πολλὰ προέρχονται ἐκ σημειωμάτων τοῦ ἀσχοληθέντος ἄλλοτε μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Φαίδωνος Κουκουλέ, εὐγενῶς παραχωρηθέντων.

¹ K. Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache σ. 18.

² Sterret 1 ἀριθ. 60/1 Α. 5.

³ Athenische Mitteilungen 16 (1891) σελ. 365.

⁴ Ἑλλ. Φιλολογ. Σύλλογος Κων/πόλεως τ. 17. Παράρτ. σελ. 125.

⁵ Bulletin de Correspondance Hellénique 13 (1889) σελ. 400 ἀριθ. 17.

⁶ Αὐτόθι 7 (1883) σελ. 238 ἀριθ. 21.

⁷ Ἱεροκλέους, Συνέκδημος 395, 30.

⁸ Ψευδαθανάσιος 4, 317 Δ.

A. Κώφωσις τῶν ἀτόνων ε καὶ ο.

1) Κώφωσις ἀτόνου ε

Ἔτος 1807. Ἐπὶ χρυσοκεντήτου ἐπιταφίου τῆς θεσσαλικῆς Ζαγοράς: *Ἐκ Ἡντιεθῆ διὰ χειρὸς καὶ ἐξόδου τῆς Ζωΐτας Μπραηκούδας*¹.

1795. Ἐν προικοσυμφώνῳ ἐκ τῆς θεσσαλικῆς Ζαγοράς: *Τρεῖς προσκεφραλάδῆς, ἕνα τέντζῆρα*.

1774. Ἐν προικοσυμφώνῳ ἐκ τῆς θεσσαλικῆς Ζαγοράς: *Ἐγὼ ἢ Βέργῆνα τοῦ Διόπλου, ἢ χατζῆ Δημήτρηνα*.

1749. Ἐνθύμημα ἐπὶ μνηαίου τῆς ἐν Δερβενίστη τῆς Αἰτωλίας διαλελυμένης μονῆς τοῦ Προδρόμου: *Μᾶς πῆραν τὰ πῖδιὰ σκλάβους*.

1742. Ἐν δωρητηρίῳ ἐγγράφῳ ἐκ τῆς θεσσαλικῆς Ζαγοράς: *Ἐγὼ ἢ Μάνῆνα*.

1666. Ἐνθύμημα ἐκ Λαοίσης: *Ὁ σουλτὰν ΜΗχμέτη*².

1653. Ἐν προικοσυμφώνῳ ἐκ Σκιαθίου: *Παπλώματα δύοῦ υἱταξωτά, τρία σῖντούκια, μαργαριτάρια, ξάγια τέσσερα, ἕνα χάλκουμα μγάλο. Ἰγὼ οὐ Γιαννάκις*³.

1342. Ἐν ἀγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *Μονὴ Χιλανταρίου*⁴, ἐν ᾧ ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ τοῦ 1358 φέρεται: *Χελανταρίου*.

14^{ον} αἰῶνος πρῶτον ἡμῖς: Ἐν τῷ ποιήματι Πουλλολόγος ἀναγινώσκειται ὁ τύπος *Μῖσοθυνα* (στ. 271)⁵ ἐνῶ ἀλλαχοῦ τοῦ ἰδίου ποιήματος φέρεται ὁ ἀκραιότερος τύπος *ΜΕσοθυναίτης*.

1267. Ἐν ἀγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *Βαγῆνᾶς Μιχαῆλ*⁶ ἀντὶ *Βαγῆνᾶς*.

1262. Ἐν ἀγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *Ἀμπέλι τοῦ ΔΗμονιάρι*⁷ ἀντὶ *Δαιμονιάρι*.

1194. Ἐν κτηματολογικῷ ἐγγράφῳ: *Ὁ κὺρ ΓΙράρδου υἱός*,⁸ ἀντὶ *ΓΕράρδου*.

1182. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *Τὸ κηπάριον καὶ τὰ μῖροδένδρια*,⁹ ἀντὶ *(ἡ)μΕροδένδρια*.

1180. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *ΓΗρβάσιος ὑπέγραφα*¹⁰.

¹ Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 10 (1911) σελ. 6.

² Σ. Λάμπρου, Κώδικες Ἀλεξίου Κολυβά (Ν. Ἑλληνομν. 16 (1922) σελ. 334).

³ Τρύφ. Εὐαγγελίδου, Ἡ νῆσος Σκιάθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησίδες σελ. 66-67.

⁴ L. Petit - B. Korablev, Actes de l'Athos V, Actes de Chilandar (Βυζαντινὰ Χρονικὰ Παράρτ. τόμ. 17 σελ. 80).

⁵ G. Wagner, Carmina Graeca medii aevi σελ. 187.

⁶ W. Regel, E. Kurtz καὶ B. Korablev, Actes de l'Athos, IV, Actes de Zographou (Βυζαντινὰ Χρονικὰ 13 Παράρτ. σελ. 20).

⁷ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5, 47.

⁸ Er. Trinchera, Syllabus Graecarum membranarum κτλ. 320, 237.

⁹ Αὐτόθι 283. 216.

¹⁰ Αὐτόθι 266. 202.

1180. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *Τῶν παίδων τοῦ ΣυμΙούνη, ἀντὶ ΣυμΕώνη.*

1145. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *Ἡ μὲγἀλη στράτα (δις) ¹.*

1138. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *Λέων τοῦ ΓέμἸλλου ², ἐνῶ ἐν ἐτέρῳ ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1139 φέρεται ὁ ἀκεραιότερος τύπος ΓέμἸλλος ³.*

1133. Ἐν ὁμοίῳ ἐγγράφῳ: *ὁ αὐτοῦ πενθἸρός ⁴.*

2) *Κώφωσις ἀτόνου ο*

1686. Ἐνθύμημα: *Τὸ Ἀνάπλι τοῦ ΜΟΥρός ⁵.*

1556. Ἐν τῷ αὐτῷ ἐνθυμήματι: *Ἔβαλαν νὰ κάμουν τὸ γιΟΥφύρι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἰς τὰ Βελλαγράδα ⁶.*

16^{ου} αἰῶνος μέσα. Ἐν τῇ νεοελληνικῇ μεταφράσει τῆς Παντατεύχου, Ε. 18. 21. *ΦΟΥβιζαμένους τοῦ Θεοῦ ⁷.*

1392/3. *Κατενώπιον... τοῦ ΜακρΟΥγέννου κῆρ Στεφάνου... [† Ὁ ΜακρΟΥγέν]ης Στέφανος ὑπέγραψεν ⁸.*

14^{ου} αἰῶνος πρῶτον ἤμισυ: Εἰς τὸ προμνημονευθὲν μεσαιωνικὸν ποίημα Πουλλολόγος φέρονται οἱ τύποι: *ἀκρουτήρια (στ. 73) ⁹ λουλιῆς (στ. 271) ¹⁰ μπάους (στ. 583) ¹¹ ἀντὶ βᾶος.*

Ἀπογραφὸς τοῦ θέματος ΒΟΥλεροῦ (ἀντὶ ΒΟλεροῦ) καὶ Μοσνονουπόλεως, μηνὶ Ἀπριλίῳ, ἰνδικαιῶνος Ζ' ¹².

1330. Ἐν ἀγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *Θεοδώρου ἱερέως τοῦ ΚΟΥρομοῦ, ἐνῶ εἰς ἕτερα ἐγγράφα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς φέρεται: Θεόδωρος ὁ ΚΟρομός.*

1294. Ἐν ἀγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *Μάξιμος ΚΟΥχλιαρᾶ ¹³, ἐνῶ ἐν ἐτέρῳ ἐγγράφῳ τοῦ 1193 ἀναγινώσκεται: ἐν τῇ μονῇ τοῦ Κοχλιαρᾶ.*

1288. Ἐν ἀγιορειτικῷ ἐγγράφῳ: *ὁ τῆς τοῦ ΜακρΟΥγένῃ μονῆς Μεθόδιος ἱερομόναχος ¹⁴.*

1179. *Ροπέρος ΔΟΥμίνικον ¹⁵.*

¹ Αὐτόθι 186. 140.

² Αὐτόθι 158. 98.

³ Fr. Trinchera, Syllabus 139. 120.

⁴ Αὐτόθι 152. 114.

⁵ Σ. Λάμπρου, Ἐνθυμήσεων, ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη. (Νέος Ἑλληνομνήμων 7 (1910) σελ. 200.

⁶ Ἐνθ' ἄν. σελ. 200.

⁷ D. Hesseling, Les cinq livres de la loi (Le Pentateuque) σελ. 147.

⁸ Ν. Βέη, Σερβικὰ καὶ Βυζαντ. γράμματα Μετεώρου. (Βυζαντίς 2 (1911-12) 40, 42).

⁹ G. Wagner, Carmina Graeca medii aevi σελ. 181.

¹⁰ Αὐτόθι σελ. 187.

¹¹ Αὐτόθι σελ. 196.

¹² Ἀρκαδίου Βατοπεδινού, Ἀγιορειτικὰ ἀνάλεκτα. (Γρηγόριος Παλαμᾶς 3 σελ. 217.

¹³ Le Petit-B. Korablev, Ἐνθ' ἄν. σελ. 4.

¹⁴ Αὐτόθι σελ. 28.

¹⁵ Fr. Trinchera, Syllabus 257. 195.

1178. Ἰωάννης τοῦ ΔΟΥμεστήκου ¹.

1164. καταγΟΥγγιζεν ².

1145. Λέων τοῦ ΚΟΥνοΟΥλου ³.

1140. ἕξ νΟΥμίσματα ⁴.

1133. Πέτρος ΜΟΥσχᾶτος ⁵.

1125. ἀπάνΟΥ, καὶ κάτΟΥ ⁶.

1097. τοῦ κατόνουμαν ⁷.

1094. δέδΟΥκα, διδΟΥμι, περισσΟΥτέραν ἀσφάλειαν, μΟΥλίβδω ⁸.

11^{ος} αἰών. Ὁ πρωτοσπαθᾶριος ΝικΟΥλιζᾶς Λαρισσαῖος ⁹.

Κατὰ ταῦτα, ἡ τελευταία μαρτυρία περὶ τῆς κωφώσεως τοῦ μὲν *e* εἰς *i* ἀνήκει εἰς τὸν 12^{ον} αἰῶνα, τοῦ δὲ *o* εἰς *u* εἰς τὸν 11^{ον}. Συμπέρασμα περὶ τοῦ τίνος ἐκ τῶν δύο φωνηέντων ἡ κώφωσις κατίσχυσεν ἐνωρίτερον τῆς τοῦ ἑτέρου δὲν δύναται κατὰ τὴν γνώμην μου νὰ ἐξαχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκ τῶν παρατεθέντων παραδειγμάτων προκυπτούσης προτεραιότητος, ἄλλως καὶ διότι ἡ προτεραιότης αὕτη πιθανὸν νὰ εἶναι τυχαία, νέα δὲ στοιχεῖα ἐρχόμενα βραδύτερον εἰς φῶς νὰ ἀνατρέψουν αὐτήν. Ὅπωςδήποτε δυνάμεθα μετὰ πάσης ἀσφαλείας στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα ἀμφοτέρων τῶν φωνηέντων ἡ κώφωσις εἶχε συντελεσθῆ ἐν τῇ βορείῳ ἑλληνικῇ. Τοῦ συμπεράσματος δὲ τούτου ἐνισχυτικὸν ὑπάρχει καὶ ἕτερον τεκμήριον: Πλεῖστα ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων παραδειγμάτων, τὰ ἐκ τῶν παρὰ Fr. Trinchera δημοσιευθέντων ἐγγράφων προέρχονται ἐκ τοῦ κατωῖταλικοῦ ἑλληνισμοῦ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ κώφωσις τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἰς *i* καὶ *u*, ἐνίοτε δὲ καὶ τοῦ τονουμένου *o* εἰς *u*, ἀπαντᾷ σήμερον καὶ εἰς τὸ Καρδέτο τῆς Ἀπουλίας καὶ εἰς ἄλλα ἑλληνόφωνα χωρία τῆς κάτω Ἰταλίας ¹⁰. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Ἑλλήνων τούτων, ἂν δηλαδὴ εἶναι λείψανα τοῦ ἀρχαίου ἀποικιακοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἢ εἶναι νεώτεροι ἀποικοὶ, ὑπάρχουν ἰσχυραὶ ἀντιγινωμῖαι, περὶ τὰς ὁποίας δὲν θεωρῶ σκόπιμον ἐνταῦθα νὰ ἐνδιατριψῶ ¹¹. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἀντίληψις εἶναι ὅτι κατὰ

¹ Αὐτόθι 252. 191.

² Αὐτόθι 219. 166.

³ Αὐτόθι 185. 139.

⁴ Αὐτόθι 163. 122.

⁵ Αὐτόθι 152. 114.

⁶ Αὐτόθι 125. 9. 6.

⁷ Αὐτόθι 77. 60.

⁸ Αὐτόθι 76 καὶ 77. ἀρ. 59.

⁹ Κεκαυμένου, Στρατηγικὸν σελ. 68, ἕκδ. Wassiliewskij.

¹⁰ Giuseppe Morosi, Il dialetto romaiico di Bova di Calabria (Archivio glottologico italiano 4 (1878) σελ. 1 ἔ.

¹¹ G. Rohlf, Autochthonen Griechen oder byzantinische Gräzität? (Revue de linguistique Romane τόμ. 4., Fr. Aug. Pott, Altgriechen im heutigen Galabrien? (Philologus 11, 244 - 269).

τὸν μεσαίωνα ἔλαβον χώραν ἄλληπάλληλοι νέαι μεταναστεύσεις ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Αἱ μεταναστεύσεις αὗται, αἱ ὁποῖαι ἐνίσχυσαν μὲν τὰ τυχόν ὑπολείμματα ἀρχαίων ἀποίκων, ἀλλὰ καὶ ἠλλοίωσαν συγχρόνως τὸν χαρακτῆρα τῆς κατωϊταλικῆς διαλέκτου, ὑπολογίζεται ὅτι ἔλαβον χώραν κατὰ μὲν τὸν Α. Pellegrini μεταξὺ τοῦ 6^{ου} καὶ 10^{ου} αἰῶνος (non prima del sesto secolo ne dopo il decimo)¹, κατὰ δὲ τὸν G. Morosi² εἰς τρεῖς ἄλληπαλλήλους περιόδους. Ἦτοι πρῶτον κατὰ τὸν 11^{ον} αἰῶνα κυρίως ἐκ Πελοποννήσου, δεύτερον κατὰ τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰῶνος καὶ δὴ κατὰ τὸ 1147, ὅποτε ὁ Ρογῆρος Β΄ διελθὼν νικητῆς δι' Ἠπειροῦ, Αἰτωλίας, Ἀκαρνανίας, Βοιωτίας καὶ Κορίνθου παρέλαβεν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων Ἑλληνας ὑφαντιάς, τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησεν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, καὶ τρίτον κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ἐκ τῶν νήσων καὶ ἰδίᾳ τῆς Κύπρου. Ἐνίσχυτικὸν τῆς ἀπόψεως ταύτης τοῦ G. Morosi εἶναι καὶ τὸ γεγονός ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κατωϊταλικὴ διάλεκτος στερεῖται παντελῶς τουρκικῶν στοιχείων, ἄρα ἀπεχωρίσθη πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, καθὼς καὶ ἐνετικῶν, ἄρα ἀπεχωρίσθη πρὸ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι τὰ ἐκ τῆς ἐντοπίου ἰταλικῆς διαλέκτου δάνεια αὐτῆς ἀνάγονται εἰς τὸν 12^{ον} - 14^{ον} αἰῶνα.

Κατὰ ταῦτα, πολὺ εὐλογον εἶναι νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἰς τὰς βορείους ἑλληνικὰς χώρας Ἠπειροῦ, Αἰτωλίας, Ἀκαρνανίας καὶ Βοιωτίας, ὅπου σήμερον λαοῦνται βόρεια ἰδιώματα, τὸ φαινόμενον τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἶχε κατισχύσει ἤδη κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα, ὅποτε οἱ ἐκ τῶν χωρῶν τούτων μετανάσαι μετέφερον αὐτὸ εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν.

Πιθανὸν νεότερα στοιχεῖα ἐρχόμενα εἰς φῶς νὰ μεταθέσουν τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν φαινομένου κατὰ ἓνα ἢ καὶ δύο αἰῶνας πρὸς τὰ ὀπίσω, ἦτοι εἰς τὸν 11^{ον} ἢ 10^{ον} αἰῶνα. Πέραν αὐτοῦ ὅμως φρονῶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνέλθωμεν, ὃ δὲ λόγος εἶναι ὁ ἑξῆς:

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Ἀρωμουνίων τῆς Μακεδονίας καὶ Ἠπειροῦ φέρονται πλείσται ἑλληνικῆς καταγωγῆς λέξεις, τὰς ὁποίας ἀναμφιβόλως παρέλαβον οὗτοι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας χωρικοὺς τῆς βορείου Ἑλλάδος, μετὰ τῶν ὁποίων ἦλθον τὸ πρῶτον εἰς ἐπαφὴν, καὶ τὰς ὁποίας διετήρησαν μέχρι σήμερον. Ἡ ἐξέτασις τῶν λέξεων τούτων ἀποδεικνύει ὅτι αὗται διατηροῦν ἀλώβητα τὰ ἄτονα φωνήεντα *e* καὶ *o*, τὰ ὁποῖα πανταχοῦ τῆς βορείου Ἑλλάδος, πλὴν τῆς περὶ τὴν Παραμυθίαν περιοχῆς τῆς ΒΔ. Ἠπειροῦ, ἐτρέπησαν εἰς *i* καὶ *u*. Δείγματος χάριν παραθέτω λέξεις τινάς:

1. Διατήρησις ἀτόνου *e* anamesa, angel^u, anteri, yerakina, dekemv^u, delfinu, dimoyerontie, epharistisescu, eleftherie, eleimon, elpida, heristi

¹ Ast. Pellegrini, Il dialetto grecocalabro di Bova, Introduzione σελ. XIX.

² G. Morosi, Ἐνθ' ἀν. σελ. 77 ἔ. Πρὸς καὶ Α. Ρ. Ραγκαβῆ, Οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλληνες. (Παρνασσός 13 (1890) σελ. 132).

(θεριστής), caθε, xenulucretzu, xenusburire, óste, pedemo, periergie, periergu, rólemu, periorisescu, stenohorie, stereosicu κτλ.¹

2. Διατήρησις ἀτόνου *o*: apocupsescu, aporisescu, apostat^u, avlogie, copie (κοπή), dialog^u, yongysmo, efcól^u, iconostase zoïe, iconom^u, omilie, orthodoxu, orixescu, orologe, orminipsescu ofelim^u, rodaritsa, politie, polilogie, portitsa, portocale, prodosie, proestó, prosoru, skolie, skoró, skorpi, skotide, fovera, fonico κ.τ.λ.²

Ἡ κάθοδος καὶ ἐγκατάστασις τῶν Ἀρωμαίνων εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα ὑπολογίζεται ὅτι ἐπραγματοποιήθη τμηματικῶς ἀπὸ τοῦ 8^{ου} μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος.³ Ἐὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καθόδου τῶν εἶχεν ἤδη κατισχύσει ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι ὁ νόμος τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o*, ἦτο φυσικὸν νὰ παρελάμβανον οἱ Ἀρωμοῦνοι τὰς ἑλληνικὰς λέξεις ὑπὸ τὴν ἡλλοιωμένην ὡς πρὸς τὰ φωνήεντα ταῦτα μορφήν τῶν, ὅποτε θὰ ἦτο φυσικῶς ἀδύνατον νὰ ἀποκαταστήσουν αὐτὰς εἰς τοὺς ἀκεραιότερους τύπους τῶν, ὑπὸ τοὺς ὁποίους φέρονται σήμερον εἰς τὸ στόμα τῶν. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἀναμφίβηλον ὅτι τὰς λέξεις ταύτας παρέλαβον οὐχὶ ἐκ τοῦ σχολείου, ἀλλὰ ἐκ τῆς καθημερινῆς ἐπαφῆς μετὰ τῶν ἑλλήνων χωρικῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ζοῦν, ἀναγκαῖον προκύπτει συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καθόδου τῶν, ἦτοι μέχρι τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, ἡ κώφωσις δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐμφανισθῆ, τοῦλάχιστον εἰς τὰς περιοχάς, ὅπου ζοῦν καὶ μετακινοῦνται οἱ νομαδικοὶ πληθυσμοὶ τῶν Ἀρωμαίνων, καὶ ἐπομένως ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ νόμου τῆς κωφώσεως, ἡ ἐποχὴ τῆς καθόδου αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀποτελεῖ *terminum post quem*.

Δὲν μοῦ διαφεύγει βεβαίως ὅτι ὑπάρχει τμημὰ τι τῆς Ἡπειροῦ, τὸ περὶ τὴν Παραμυθίαν, ὅπου καὶ σήμερον λαλεῖται ἰδίωμα νότιον, ἦτοι μὴ ἐμφανίζον τὴν κώφωσιν τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἰς *i* καὶ *u* καὶ τὴν ἀποβολὴν τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u*, ὡς καὶ τὸ περὶ τὴν Πρέβεζαν, ὅπου λαλεῖται ἰδίωμα ἡμιβόρειον, ἦτοι ἐμφανίζον μόνον τὴν ἀποβολὴν τῶν ἀτόνων *i* καὶ *u*. Ἀλλὰ θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ φρονῶ ὅτι θὰ ἦτο πολὺ βεβιασμένος ἰσχυρισμὸς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ μικρὰ αὕτη περιοχὴ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐν Ἑλλάδι ἐστία τῶν Ἀρω-

¹ K. Νικολαΐδου, Ἑτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς.

² Αὐτόθι. Μεταξὺ τῶν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς δανείων τῆς ἀρωμουικῆς γλώσσης ὑπάρχουν καὶ λέξεις παρουσιάζουσαι κώφωσιν τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o*, οἷον plivritu, tihnitu, pidaγog^u, ridipsescu, pizura, pilikisescu, pirifan^u, pitséta, pliyusescu, plirufurie, putir^u, prucupsire, pruxinsescu, stulida, stumah^u, furtie, kufine, himunic^u κ.τ.λ. καθὼς καὶ ἀποβολὴν ἀτόνου *i*, οἷον har'sescu, plirufur'sescu, ἀλλ' αὐται, δεδομένου ὅτι εἰς τὴν ἀρωμουικὴν γλῶσσαν δὲν ἰσχύει ὁ νόμος τῆς ἀποβολῆς καὶ κωφώσεως, δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς μεταγενέστερα δάνεια, παραληφθέντα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ νόμου τῆς κωφώσεως, ἐνῶ αἱ ἄνευ κωφώσεως λέξεις δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν κατ' ἄλλον τρόπον.

³ Th. Capidan, Macedoromâni, vechimea si insemnataea lor istorica in peninsula Balcanica (Anuarul Institutului de Istorie Nationala 4 (1926-1927) σελ. 175 ἐ.).

μόνων καὶ ἐπομένως ὅτι ἡ μορφὴ τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων τῆς γλώσσης τῶν στερεῖται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποδεικτικῆς δυνάμεως, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ἀρωμονικοὶ πληθυσμοί, ζῶντες νομαδικῶς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς καθόδου τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετακινουῦνται παλινδρομικῶς κατ' ἔτος μετὰ τῶν ποιμνίων τῶν, ἀπὸ τῆς Πίνδου μέχρι τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος καὶ πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν πρὸς τὴν Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν συνόρων, δηλ. μεταξὺ πληθυσμῶν λαλούντων βόρεια ἰδιώματα.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸν νόμον τῆς κωφώσεως.

Περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων *ι* καὶ *υ*, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἕτερον τῶν δύο βασικῶν γνωρισμάτων τῆς βορειοελληνικῆς, οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἱστορικὸν στοιχεῖον ἔχει πιστοποιηθῆ.

Ὁ P. Kretschmer¹ ἐξετάζων τὰς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ἀρμενικὴν εἰσαχθείσας λέξεις κατὰ τὸν 5^{ον} μ.Χ. αἰῶνα διὰ τῆς μεταφράσεως τῆς Βίβλου, παρετήρησεν ὅτι φέρονται ἐν αὐταῖς λέξεις μαρτυροῦσαι ἀποβολὴν ἀτόνου *ι*, ὅπως λ. χ. *rpak* (= πινάκιον). Ἀλλὰ καθὼς ὁ ἴδιος ἀντιπαρετήρησεν, εἰς τὰ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς δάνεια τῆς Ἀρμενικῆς γλώσσης περιλαμβάνονται καὶ λέξεις ἀποβαλοῦσαι καὶ τονούμενον *ι*, οἷον *arhsnidin* (ἀψίνθιον), *ndrun* (νίτρον) *nsdon* (σινδὼν) ἔτι δὲ καὶ *e*: *dhrhin* (δελφίν) καὶ *o*: *trazion* (τοπαζιον) *Ptomeos* (Πτολεμαῖος) ἅτινα κανονικῶς ἐν τῇ ἑλληνικῇ δὲν ἀποβάλλονται. Ἐπομένως αἱ ἀνωτέρω ἀλλοιώσεις τῶν ἑλληνικῶν λέξεων φαίνεται ὅτι ἐπῆλθον ἐν τῇ Ἀρμενικῇ γλώσσῃ, ἄρα εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὸ θέμα τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης.

Ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις, καθ' ἃ ἐλέχθη ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἄποικοι τοῦ Λιβυσίου τῆς Λυκίας καὶ τοῦ Καρδέττο τῆς Ν. Ἰταλίας λαλοῦν ἰδιώματα, τὰ ὅποια ἐμφανίζουν μὲν τὴν κώφωσιν ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀποβολὴν, ἤκαστε, πολὺ εὐλόγως, ὅτι οἱ λαλοῦντες τὰ ἰδιώματα ταῦτα ἀπόκησαν ἐκ τῆς βορείου Ἑλλάδος εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν εἶχεν ἐμφανισθῆ ἡ κώφωσις, ἦν καὶ παρέλαβον, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἀποβολή. Ὅτι ἡ ἀποβολὴ δὲν εἶναι παλαιότερα τῆς κωφώσεως ἐνισχύεται πάλιν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν δανειῶν τῆς Ἀρωμονικῆς γλώσσης. Αἱ ἐν τῇ Ἀρωμονικῇ γλώσσῃ ἑλληνικαὶ λέξεις διατηροῦν τὸ ἄτονον *ι* καὶ *υ* ἐν πάσῃ χώρᾳ τῆς λέξεως, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς παραδειγμάτων: *alic*^u, *alithinos*^u, *alimura*, *alisiva*, *alysida*, *vasilico*, *vasilissa*, *grammatico*, *arravunisescu*, *dahtylidra*, *damaskina*, *cacorizicu*, *nisie*, *palicar*^u, *perdica*, *stihio*, *stihima*, *symfonie*, *syharike*, *tiyane*, *hrysafe* κτλ. Ἐὰν λοιπὸν ἀληθεύῃ τὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῇ Ἀρωμονικῇ ἑλληνικῶν λέξεων συναχθὲν συμπέρασμα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κώφωσιν, ἀναγκαίως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἀνωτέρω τύποι κέκτηνται ἀποδεικτικὴν δυνάμιν καὶ περὶ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς

¹ P. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt σελ. 7.

καθόδου τῶν Ἀρωμαίνων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἦτοι μέχρι τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, ὁ νόμος τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων *ι* καὶ *υ* δὲν εἶχεν εἰσέτι κατισχύσει καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ ἐποχὴ αὕτη ἀποτελεῖ καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ φαινομένου τούτου *terminum post quem*.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀποβολὴ τῶν ἀτόνων *ι* καὶ *υ* φαίνεται νεωτέρα τοῦ 10^{ου} αἰῶνος. Ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις¹, ὡς εἶδομεν, εἰκάζει ὅτι ἡ διαμόρφωσις αὐτῆς εἰς νόμον ἤρχισε μὲν βραδύτερον τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *ε* καὶ *ο*, ἀλλὰ συντελέσθη ἔνωρίτερον αὐτῆς, διότι οὕτω μόνον δύναται νὰ ἐξηγηθῆ τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἐκ τῆς κωφώσεως τῶν ἀτόνων *ε* καὶ *ο* προσελθόντα νόθα ἢ ὑστερογενῆ *ι* καὶ *υ* δὲν ὑπέκυψαν ἔκτοτε εἰς τὸν νόμον τῆς ἀποβολῆς, ἀλλὰ διετηρήθησαν ἐπὶ μακρόν, καὶ μόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ὁπότε συνέπεσαν ὁλοκληρωτικῶς πρὸς τὰ γνήσια *ι* καὶ *υ* ἤρχισαν καὶ ταῦτα ἀποβαλλόμενα, εἰς τὰ ἀσθηρότερα τῶν βορείων ιδιωμάτων².

Πρῶτον τεκμήριον περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ νόμου τῆς ἀποβολῆς ἔχομεν ἐν τῷ γλωσσικῷ ιδιώματι τῆς Σάμου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ νῆσος αὕτη, καίτοι εὐρίσκεται ἐντὸς τῆς ζώνης τῶν νοτιῶν ιδιωμάτων, ἦτοι νοτιώτερον τῆς Χίου, ὅπου λαλεῖται ἰδίωμα νότιον, γλωσσικῶς ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα τῶν βορείων ιδιωμάτων, τὸ δὲ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Σάμος ἐρημωθεῖσα ἀπὸ τοῦ 1463 ἀπφκίσθη τῷ 1560 διὰ μεταναστῶν ἐκ τῶν βορειότερων νήσων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς Λέσβου³. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι ἡ ἀποβολὴ τῶν ἀτόνων *ι* καὶ *υ* ἦτις, ὡς καὶ ἡ κώφωσις, ἀπαντᾷ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Σάμου, εἶχεν ἐμφανισθῆ πρὸς τοῦ 1560.

Ἐπὶ τῶν ἀποβλητῶν ἰδιωμάτων εἰς τὰ μεσαιωνικὰ κείμενα καὶ ἱστορικά τινα στοιχεῖα τοῦ φαινομένου, τὰ ὅποια μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καθορισῶμεν μὲ μεγαλυτέραν προσέγγισιν τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐμφανίζεται ἐν ἰσχυρί ὁ νόμος τῆς ἀποβολῆς, καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 20 κώδικα τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου προσερχόμενον, κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Ν. Βέην, ἐκ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Κορακονησίας ἐν Ἠλείῳ, ἀναφέρεται ὡς γραφεὺς τοῦ κώδικος Νικήτας ὁ Σγουροπόλος⁴.

Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1422 τῶν Μετῶρων ἀναφέρεται Γεώργιος ὁ Μυλωνόπλος⁵.

Ἐν ἀγιορειτικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1345 φέρεται τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος Χλιαρινός⁶. Ἐπειδὴ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο, καταγωγῆς δηλωτικόν,

¹ Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μ. Ν. Ε. 1, 258.

² Ν. Π. Ἀνδριώτη, Περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν νόθων *ι* καὶ *υ* ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ (Ἀθῆνᾶ 43 (1931), σελ. 171 ἔ.).

³ Ν. Ζαφειρίου, Περὶ τῆς συγχρόνου Σαμίας διαλέκτου σελ. 4.

⁴ N. Bees, Verzeichniss der griechischen Handschriften des peloponesischen Klosters Mega Spilaeon τελ. 21.

⁵ Ν. Βέην, Σερβικά καὶ βυζαντινὰ γράμματα Μετῶρων. (Βυζαντις 2 (1911-1912) σ. 52).

⁶ Miklosich-Müller, Acta et diplomata 5, 113.

εἶναι παντελῶς ἀπίθανον νὰ παράγεται ἐκ τοῦ χλιαρός, θεωρῶ πιθανώτατον τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἐκ τόπου τινὸς τῆς βορείου Ἑλλάδος Χουλιαρᾶ Χ'λιαρᾶ καλουμένου. Μνημονεύεται δὲ πράγματι ἐν ἀγιορειτικῷ ἐπίσης ἐγγράφῳ τοῦ 1193 μὴ τῆ τοῦ Κοχλιαρᾶ¹ καὶ ἐν ἑτέρῳ τοῦ 1294 καὶ ἐπώνυμον Μάξιμος Κουχλιαρᾶ², ἅτινα βεβαίως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ λογιώτερον τύποι τοῦ πραγματικοῦ δημῶδους ὀνόματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Χουλιαρᾶ Χ'λιαρᾶ.

Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1225 φέρεται τοπωνύμιον τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ Μλίδη (ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῇ ἐπιλεγομένῃ τοῦ Μλίδη)³, ὅπερ ἐκ τῆς ἐνάρθου γενικῆς φαίνεται προελθὸν ἐκ τινος ἐπώνυμου Μ(η)λίδης, δι' ἀποβολῆς τοῦ ἀτόνου η. Ἐξίσου πιθανὸν εἶναι ὁ ἀρχικὸς τοῦ τοπωνυμίου τύπος νὰ ἦτο τὸ Μηλίδι, ὑποκοριστικὸν τοῦ μηλιά, ἐντεῦθεν δὲ διὰ κωφώσεως τοῦ ο τοῦ ἀρθρου καὶ ἀποβολῆς τοῦ ἀτόνου η: τοῦ Μλίδι, ὅπερ ἡδύνατο νὰ ἐκληφθῆ καὶ ὡς γενικὴ ἀρσενικοῦ τοῦ Μλίδη. Τοπωνύμια ἐκ τοῦ δένδρου μηλιά, καθὼς καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων δένδρων καὶ φυτῶν, ἀφθονοῦν καὶ σήμερον ἐν Ἑλλάδι, μνημονεύεται δὲ καὶ παλαιότερον εἰς ἐγγράφον τοῦ 1198, ἐν αὐτῇ τῇ Χαλκιδικῇ τοποθεσίᾳ τῶν Μηλεῶν⁴.

Ὅτε μετὰ τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων τῷ 1204, κατελήφθη ὑπ' αὐτῶν καὶ ἡ Θεσσαλία, ἡ Λάρισα ἐδόθη ὡς φέουδον εἰς τὸν Λομβαρδὸν εὐπατριδὴν Γουλιέλμον τὸν ἐπικληθέντα de Larsa, ἦτοι Λαρισαῖον. Ἐπειδὴ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον ἢ παράλειψις τοῦ ἀτόνου ι ἐν τῷ τύπῳ de Larsa νὰ ἐγένετο ὑπὸ τῶν Φράγκων, εἶναι δὲ ἐξ ἄλλου γνωστὸν ὅτι οὗτοι εἰς τὰς πλείστας ἑλληνικὰς περιοχὰς καὶ νήσους, ὅπου τότε ἐκυριόρχησαν, εἶχον ἐπισημοποιήσει τὰ δημῶδη τοπικὰ ὀνόματα, δυνάμεθα μετὰ μεγίστης πιθανότητος νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἤδη κατὰ τὸ 1204 ὁ δημῶδης τύπος τοῦ ὀνόματος Λάρισα ἐν Θεσσαλίᾳ ἦτο, ὡς καὶ σήμερον Λάρ'σα, δι' ἀποβολῆς τοῦ ἀτόνου ι, κατὰ τὸν ἰσχύοντα ἐν τοῖς βορείοις ἰδιωμοῖσι νόμον.

Ἄν ταῦτα οὕτως ἔχουν, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν μὲν ἀποβολὴν τοῦ ἀτόνου ι πιστοποιουμένην ἐν περιοχαῖς, ὅπου καὶ σήμερον διατελεῖ ἐν ἰσχύϊ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1204 καὶ 1225, τὴν δὲ τοῦ ἀτόνου ι ἤδη ἀπὸ τοῦ 1345.

Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

¹ L. Petit—B. Korablev, Actes de l' Athos V, Actes de Chilandar σελ. 4.

² Αὐτόθι σελ. 24.

³ Miklosich—Müller, Ἐνθ' ἄν. 4, 191.

⁴ L. Petit—B. Korablev Ἐνθ' ἄν. σελ. 6. Ἴσως γεννηθῆ εἰς τινὰς ἢ εὐλογος ἀπορία, διατί εἰς τὰ μέχρι τοῦδε παρατεθέντα παλαιὰ παραδείγματα τῆς κωφώσεως καὶ ἀποβολῆς, τὰ φαινόμενα ταῦτα δὲν ἐμφανίζονται εἰς πάσας τὰς συλλαβὰς τῆς αὐτῆς λέξεως, ὡς θὰ ἀνέμενε τις, προκειμένου περὶ κανονικῆς φωνητικῆς ἀλλοιώσεως, ἀλλὰ μόνον εἰς μίαν, ὅσον μὲρΟδένδρια, ΓΗρβάσιΟς, ΒΟΥΛΕροῦ κτ. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τούτου πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ καταγράφοι τοπωνύμια καὶ κύρια ὀνόματα ἢ ἐπώνυμα εἰς κτηματικῆς φύσεως μεσαιωνικὰ ἐγγράφα ἐχρησιμοποιοῦν γλώσσαν λογιάν, ἐφρόντιζον δὲ πάντοτε, ὡσάκις ἐγνώριζον τὸ εἶναι τῶν ὀνομάτων τούτων νὰ καταγράφουν αὐτὰ ὑπὸ τὸν ἀκραιότερον φωνητικῶς καὶ μορφολογικῶς τύπον των. Ὅσάκις ὅμως ἤγνοον τοῦτο, τότε ἠναγκάζοντο νὰ καταγράφουν τὰ ὀνόματα καὶ τοπωνύμια ὑπὸ τὸν τύπον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐφέροντο τότε εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Καὶ τοιοῦτοτρόπως συνέβη, ὅτι καὶ με τοὺς παπύρους. Καθὼς δηλ. ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν παπύρων ὀρθογραφικῶν λαθῶν δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν τὴν ἀκριβῆ προφορὰν ὠρισμένων φθόγγων κατὰ τοὺς μεταγενετέρους χρόνους, οὕτω καὶ ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν μεσαιωνικῶν γραφέων δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀκριβῆ δημῶδη προφορὰν τῆς συγχρόνου των ἐποχῆς.